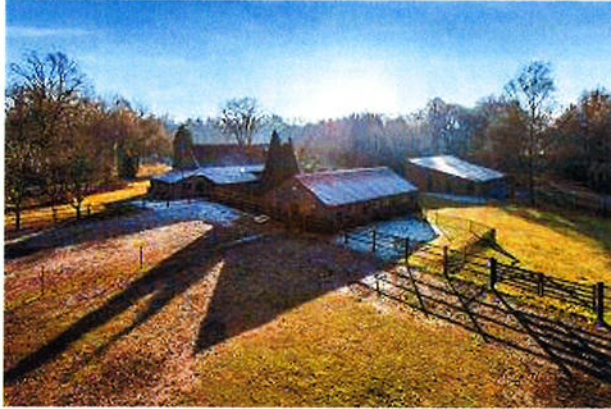

Bouwhistorisch Onderzoek Bussereind 4

CULTUURHISTORIE VAN EEN BOERENERF

Bussereind 4 in Steensel is een belangrijk voorbeeld van een traditioneel Kempens boerderijtje uit de twintigste eeuw. In de monumentenrijke gemeente Eersel is dit een zeldzaamheid.

Dick Zweers, juni 2018

COLOFON:

Adres onderzoeksobject

Bussereind 4
5524 AM STEENSEL

Status

Het object is in het bestemmingsplan aangewezen als cultuurhistorisch waardevol.

Opdrachtgever

Onderzoek

Dit onderzoek is uitgevoerd volgens de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek 2009 waarin de voor dit onderzoek geldende begrippen worden verklaard.

http://www.rgd.nl/fileadmin/redactie/Actueel/Publicaties/Richtlijnen_bouwhistorisch_onderzoek/Richtlijnen_Bouwhistorisch_Onderzoek.pdf Het heeft de diepgang van een bouwhistorische verkenning. Het onderzoek is non-destructief van aard en beperkt zich tot de bovengrondse gebouwen. Historisch kaart- en beeldmateriaal is in het onderzoek betrokken.

Veldwerk en documentatie, tekenwerk

D.J.K. Zweers. Veldwerk mei 2018, rapportage juni 2018.

Op basis van een bestaande blauwdruk zijn schetsen bijgevoegd waarop een waardestelling is aangeduid. Zie bijlage 1; bestaande uit vier kaarten.

Deze uitgave is verzorgd door het Bureau voor Bouwhistorisch Onderzoek & Restauratie-adviezen D.J.K. Zweers te Bergeijk (dickzweers@outlook.com) in opdracht van de heer Bazelmans voornoemd. Auteurs- en Copyright berusten bij het Bureau Zweers en de heer Martijn Bazelmans.

Afb. 1; kort na 1943, collectie Van Kemenade.

Afb. 2; situatie 2018

Afb. 3; Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek

INHOUDSOPGAVE

1	INLEIDING		
1.1	Bouwhistorisch Onderzoek, begripsbepaling		2
1.2	Betekenis van gebouwd erfgoed in onze tijd		2
1.3	Aanleiding tot dit onderzoek, doelstelling		3
2	SCHETS VAN DE HISTORISCHE ONTWIKKELING		
2.1	Ligging en oriëntatie		3
2.2.1	Karakteristiek van het object		4
2.2.2	Uit de geschiedenis		5
2.3	Landschap en omgeving		7
2.4	Ontwikkeling en typologie van de Meierijse boerderij		8
2.5	De Bernardina-Hoeve en de 'Wederopbouw'		
3	BOUWHISTORISCHE BESCHRIJVING		
3.1 t/m 3.4	Gevels		10
3.5	Inwendig, interieur		14
3.6	Terreininrichting, opstallen, beplanting		14
3.7	Waardering en beschrijving bijgebouwen		14
4	WAARDEBEPALING EN CONCLUSIES		
4.4.1	Conclusie		18
4.4.2	Advies, splitsing, versterking aanwezige waarden		19
4.4.3	Suggesties voor nader onderzoek		19
5	BRONNEN EN BIJLAGEN		
5.1	Fotocollage		19
5.2	Waarderingskaarten 1 t/m 4		

1 INLEIDING

1.1. Begripsbepaling Bouwhistorisch Onderzoek

Bouwhistorisch Onderzoek is een specialisme binnen de monumentenzorg dat licht werpt op de oorspronkelijke structuur en latere wijzigingen van een gebouw. Ook kan bouwhistorisch onderzoek inzicht bieden in het vroegere gebruik of de inrichting van een object, in de gebruikte bouwmaterialen, bouwtechnieken en bijzondere constructieve kenmerken.

De hierdoor verworven kennis wordt hier ingezet om eigenaren, gebruikers, architecten en beoordelaars van plannen te ondersteunen bij het verwerven van inzicht in de aanwezige cultuurhistorische waarden van een object. Ook bij beoordeling van de aanwezige monumentale kwaliteiten en bij de afweging van bouwkundige en ruimtelijke ingrepen kan een bouwhistorisch onderzoek hulp bieden. Van betekenis kan ook zijn dat aspecten of onderdelen van monumentale- of cultuurhistorische waarde worden gedocumenteerd en vastgelegd. Bij iedere restauratie of bouwkundige ingreep immers, kunnen er zaken verloren gaan, ondanks zorgvuldigheid en goede wil. Bouwhistorisch onderzoek kan als basis dienen voor wetenschappelijk onderzoek van historische architectuur, van het gebruik of van de constructies van gebouwen. Deze vorm van onderzoek is primair materieel-historisch van aard. In methodiek is zij verwant aan die van de archeologie, uitgaande van het gegeven dat elk menselijk handelen sporen nalaat. Daarnaast bedient bouwhistorisch onderzoek zich van uiteenlopende onderzoeksmethoden, variërend naar gelang de onderzoeksvragen, de aard of toestand van een object.

De basis van een bouwhistorisch onderzoek is een nauwkeurige observatie van het object; een speurtocht naar de geschiedenis en, waar dat beschikbaar is, naar getekende en gefotografeerde documentatie. De uit een onderzoek verkregen vondsten en gegevens worden geanalyseerd, geïnterpreteerd en verwerkt. Wanneer dat wenselijk of zinvol wordt geacht kunnen archiefonderzoek, archeologisch

bodemonderzoek en aanvullend natuurwetenschappelijk onderzoek met een bouwhistorisch onderzoek worden gecombineerd.

1.2 *De betekenis van gebouwd erfgoed in onze tijd*

Onze leefomgeving, casu quo het landelijk buitengebied, onderging na de Tweede-Wereldoorlog door industrialisatie en schaalvergroting sterke veranderingen. Kleinschaligheid, ambachtelijkheid en traditioneel materiaalgebruik verdwenen naar de achtergrond. Gebouwen en landschap veranderden door nieuwe eisen van efficiëntie. Cultuurhistorische- en toeristische waarden genieten in toenemende mate belangstelling van burgerij en overheid. In de gemeente Eersel, ter zake het buitengebied van het dorp Steensel, zijn nog grote delen van de oude ruimtestructuur en -schaal behouden gebleven. Het welslagen van een beleid dat met behoud van dergelijke waarden rekening houdt, is gebaat bij het toekennen van passende nieuwe functies aan gronden en gebouwen. Organisaties die zich hiermee bezighouden hebben een breed draagvlak. Herbestemming en splitsen van cultuurhistorisch waardevolle objecten is in dit geval aan de orde; het is een actueel thema. Het verschaft de objecten een nieuwe economische basis doordat ze voor de toekomst bruikbaar worden gemaakt en daardoor behouden blijven. Een gebouw dat niet wordt gebruikt ontbeert een basis voor goed onderhoud. Een al even actueel thema is de architectuur uit de periode 1945-1970 waarvan het onderzochte object, hoewel enkele jaren ouder, een goed en interessant voorbeeld is.

1.3.1 *Aanleiding tot dit onderzoek, doelstelling*

De heer Bazelmans en zijn naaste familie overwogen de aankoop van dit object om het vervolgens te splitsen in twee wooneenheden. Aan het gemeentebestuur van Eersel leggen zij deze wens ter beoordeling voor. Het gemeentebestuur dient hiertoe te beschikken over een rapportage waarin de cultuur- en bouwhistorische waarden van het object worden verklaard en onderbouwd. Mede aan de hand hiervan kan zij beslissen over het al dan niet instemmen met een verzoek tot splitsing en het wijzigen van het bestemmingsplan. De heer Bazelmans heeft daarop besloten ons een bouwhistorisch onderzoek op te dragen.

1.3.2 *De positie van het gemeentebestuur*

Het gemeentebestuur van Eersel heeft deze boerderij in het bestemmingsplan opgenomen als pand met cultuurhistorische waarden. Op 3 maart 2018 echter zag ze af van haar bevoegdheid om binnen het bestemmingsplan een splitsing toe te staan. Niettemin biedt het huidige bestemmingsplan (artikel 23.9.1) onder voorwaarden de mogelijkheid van een woningsplitsing.

1.3.3 *Het doel van dit onderzoek*

We tonen in dit rapport aan dat erf en opstallen van Bussereind 4 van grote cultuurhistorische waarde zijn en dat diverse elementen een hoge zeldzaamheidswaarde bezitten. Door het aanreiken van suggesties en verstrekken van aanbevelingen trachten we te bevorderen dat benoemde waarden bij toekomstige ingrepen worden gerespecteerd en versterkt. Zo trachten we bij te dragen aan een nieuwe toekomst van dit karakteristieke boerderijtje met erf en bijgebouwen. Naast een programma van eisen kan dit rapport worden aangewend voor verdere uitwerking van plannen.

1.3.4 *Het resultaat van onderzoek*

Om cultuurhistorische en monumentale kwaliteiten van een gebouw zo objectief mogelijk vast te stellen zijn richtlijnen opgesteld die zowel voor rijksmonumenten als provinciale- of gemeentelijke monumenten, maar ook voor overige cultuurhistorisch waardevolle bebouwing, bruikbaar zijn. Zoals daar wordt aanbevolen hebben we de reikwijdte van dit onderzoek bepaald en doen we suggesties voor eventueel verdergaand onderzoek. Zie hoofdstuk 4.4.3. Deze 'Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek' (2009) zijn hier gevolgd, maar gekozen is voor een concluderende beschrijving. *De voornemens en plannen van aspirant-kopers zullen ertoe leiden dat behoud in essentie is geborgd. Zij willen en kunnen aan de door het gemeentebestuur gestelde voorwaarden voldoen.*

2 **SCHETS VAN DE HISTORISCHE ONTWIKKELING**

2.1 *Ligging en oriëntatie*

Het pand Bussereind 4 is gebouwd na afbranden van een oud boerderijtje op dit erf. Het ligt ten noordoosten van het dorp Steensel. Kadastraal gemeente Eersel, sectie K, percelen 1108 en 365. Zodra de provinciale weg vanuit Veldhoven de oostgrens van de gemeente Eersel kruist verandert het beeld van een door industrie getekend landschap in bebossing met verspreide, landelijke bebouwing. Als eerste in een open ruimte trekt het hier beschreven boerderijtje de aandacht. Het ensemble; een open boerenerv met traditioneel-streekeigen bebouwing, ligt op enige afstand van deze provinciale weg te midden van weilanden en enkele solitaire bomen. Het aldus aanwezige erf met opstallen, een combinatie van groen en open bebouwing beantwoordt aan een verdwijnend beeld. Zo zagen eertijds vele Kempense boerenerven eruit. Hoofdgebouw en bijgebouwen zijn nog op traditioneel-Brabantse wijze verspreid over het erf gelegen. In huidige gedaante is deze bebouwing twintigste-eeuws. Het voorafgaande boerderijtje stond in 1830 op dezelfde plek en het erf had toen al een vergelijkbare indeling.

Afb. 4; traditioneel erf; bron Funda.

Afb.5; open streetmap.

Afb.6; Steensel en omgeving; detail op afb. 5.

Afb. 7 ; actuele kadastrale kaart.

Afb. 8; actueel kaartbeeld; Open Streetmap, detail van afb. 6.

2.2.1 Karakteristiek van het object

Het onderzochte object draagt het opschrift HOEVE „ BERNARDINA ” en is gesticht als boerderij. In karakter en sfeer hebben erf en opstallen de kenmerken van een klein boerderijtje uitstekend behouden; een vrij zeldzaam gegeven in deze streken. Het geheel wordt nog semi-agrarisch gebruikt (paardenboerderij), maar sinds geruime tijd is er geen boerenbedrijf meer gevestigd. Het hoofdgebouw is een late en opmerkelijke variant van het langeveltype. De nokrichting is evenwijdig aan de hoofdweg zodat de zuidgevel voorgevel is. Het

woongedeelte is gesitueerd aan de westzijde en het (vroegere) bedrijfsgedeelte aan de oostzijde. Ten zuidwesten, noordwesten en noorden staan bijgebouwen. De dakvlakken van alle opstallen liggen evenwijdig aan elkaar. Opmerkelijk zijn de beperkte afmetingen van het hoofdgebouw. Oorspronkelijk was het woongedeelte opvallend klein; niet groter dan 9x 6,5m. De brandmuur grensde direct aan de ingang met trapportaal. In 1964 werd de woning met één kamer uitgebreid. Een deel van de stal werd hieraan opgeofferd. De voorgevel (zuidgevel) werd hierbij gewijzigd. Het casco van de in 1943 herbouwde boerderij is volledig intact. De eenvoud van architectuur en de geringe afmetingen van het hoofdgebouw zijn het gevolg van een beperkte mate van welstand van de bouwers. Dergelijke boerderijtjes waren er zo'n veertig jaar geleden nog veel; de meeste zijn als gevolg van het bestrijden van armoede verdwenen. De eigenaren van destijds moeten in barre omstandigheden hebben verkeerd door de brand en noodzaak tot herbouw. Financiële beperkingen kregen duidelijk een neerslag in de bouwplannen.

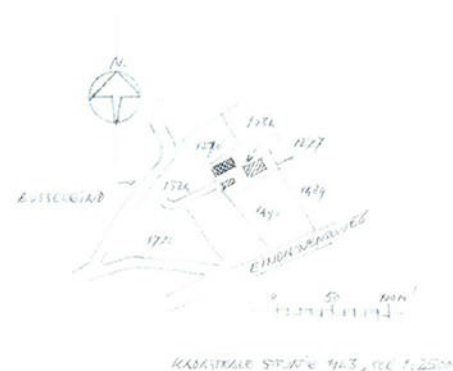
2.2.2 Uit de geschiedenis

Onze opdrachtgever heeft ons gegevens aangereikt met betrekking tot de bebouwingsgeschiedenis. Het huidige hoofdgebouw neemt de plaats in van een boerderijtje dat als gevolg van schoorsteenbrand op maandag 13 april 1942 volledig verloren ging (afb. 1 en 22). In 1924 was dit boerderijtje aangekocht door de familie Visser die uit Gelderland afkomstig was en in Brabant een boerderij zocht. De herbouw was eerst veertien maanden na de brand gereed en hield, volgens overlevering, in dat nu het woongedeelte aan de westkant kwam te liggen. Een zoon, die onze opdrachtgever van informatie voorzag, nam in 1962 het bedrijf over. Na het toevoegen van een kamer op het gelijkvloers (1964) werd in 1975 de bovenverdieping verbouwd. Het gelijkvloers werd verbouwd in 1984 en 1986 toen ook de keukendeur haar huidige plaats verkreeg. De huidige eigenaren, de familie Van Kemenade betrok het object in 2006. Van de nog aanwezige bijgebouwen zijn de stichtingsdata en de tijdstippen van verbouw bekend. Deze gegevens zijn vermeld in hoofdstuk 2.2.2.

Raadpleging van de kadastrale minuutkaart uit omstreeks 1830 brengt ons tot het vermoeden dat het huidige hoofdgebouw qua locatie en afmetingen overeenkomt met het voorgaande. Oude leibomen staan nog langs de korte westgevel en niet, zoals gewoonlijk, aan de voorzijde (de lange gevel).

Afb. 9; situatie 1830. Hoofdgebouw genummerd 48.

Afb. 10; kadastrale situatie 1943.

In 1830 gaat het hoofdgebouw vergezeld van twee bijgebouwen (afb. 9). In 1943 (afb. 10 en 16) en in 2018 zijn dat er drie. De oprit naar het erf lag toen vrijwel op dezelfde plek als tegenwoordig. Een na 1943 ontstane weg, een verbinding naar het Bussereind, loopt iets vóór de bocht rechtdoor naar de Eindhoveneweg. De oude situatie is te zien op afb. 9 en 11. In de buitenbocht (bij nr. 1324 op afb. 10) staat in 1943 al de grote veldschuur die in dit rapport met de nummers 5.2 en 5.4 is aangeduid. Bezien we op afbeelding 7 en 12 de huidige situatie met drie bijgebouwen, dan lijkt er in bijna twee eeuwen weinig te zijn veranderd. De oprit ging in 1943 nog

vóór het huis langs om toegang te verlenen tot de het erf en de hoge inrijdeuren waar het hooi naar binnen werd gereden (afb. 22). Een gebouwtje op de zuidrand van het erf heeft misschien nog de brand overleefd. Op het oostelijke eind van het erf staat in 1943 nog een bijgebouw.

Afb. 11; situatie 1830, collectie RCE.

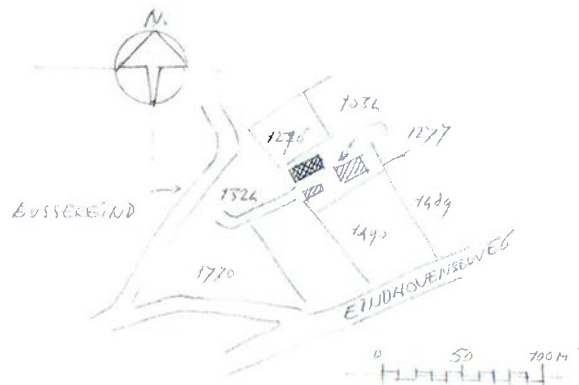
Afb. 12; huidig hoofdgebouw, huisnummer 4.

Afb. 13; het in 1942 verbrande boerderijtje.

Afb.14; situering boerderij en grafheuvel.

Afb. 15; kadastrale nummers (1943).

Afb. 16; opstallen in 1943.

Het is denkbaar dat de kopgevel van het huidige hoofdgebouw iets verder naar het westen staat als die van het verbrande boerderijtje. De plaats van oude leibomen vóór de huidige gevel doet echter sterk vermoeden dat ze hoorden bij een op het westen gesitueerde vóorgevel van het verdwenen boerderijtje. Normaliter staan dergelijke bomen altijd bij een voorgevel en die is sinds 1943 niet hier, maar aan de zuidkant gesitueerd. Als aan deze kant vóór 1943 de voorgevel was gesitueerd betekent dit wellicht dat het verbrande boerderijtje nog tot het oudste type heeft behoord. Een boerderij met de kopgevel als voorgevel immers is als type voor deze regio van vroege oorsprong (zie hoofdstuk 2.4). In hoeverre deze gedachte valabel is hangt af van de juistheid van de overlevering en de ouderdom van deze bomen. De huidige bijgebouwen staan wat verder van het hoofdgebouw dan eertijds.

2.3 Landschap en omgeving

De oude cultuurlandschappen van Eersel worden aangeduid als essen- of kampenlandschap. Zo'n landschap bestond uit kleine clusters van boerderijen met eromheen weiden en omzoomde bolle akkers (essen). Uit dergelijke boerderijenclusters zijn de dorpen Knegsel, Wintelre, Vessem, Eersel, Duizel en Steensel ontstaan. Bron: dhr. Martijn Bazelmans. Dicht bij het boerderijtje ligt de vindplaats (1993) van een uit de periode 1850 tot 1550 v. Chr. Daterende grafheuvel, aangeduid als 'Grafheuvel Gendersteyn': zie

https://nl.wikipedia.org/wiki/Grafheuvel_Gendersteyn en afb. 17.

Afb. 17; grafheuvel Gendersteyn.

2.4 Ontwikkeling en typologie van de boerderij op de Oost-Brabantse zandgronden

Het hallehuis of woonstalhuis is in deze streken, de Meierij van Den Bosch, de oudste boerderijvorm. In de kern van de Meierij gaat dit type tot de late middeleeuwen terug en is het verwant aan de boerderijen langs de grote rivieren. Afbeelding 18 toont een voorbeeld: Kempseweg 1, Boxtel. Op afbeelding 19 zien we het boerderijtje De Bult, een rijksmonument aan De Hees 40 in Eersel. Het woonstalhuis echter, als type, verenigt in haar oudste vorm een driebeukige aanleg met een vrijwel vierkant grondplan. In de vroegste ontwikkelingsfasen huisden mens en dier er in één ruimte. Afbeelding 18 toont een vrij gaaf voorbeeld op het adres Kempseweg 1 in Boxtel. Een driebeukige aanleg met lage langswanden is bij zo'n huis bepaald door een houtskelet ('gebintwerk') dat is samengesteld uit ankerbalkgebinten. Dit gebintwerk draagt de gehele constructie en deelt de ruimte overlangs in drieën. Gevels en wanden zijn in de periode voor 1650 nog algemeen uitgevoerd in beleemd vlechtwerk; vitselstek.

Afb. 18; Woonstalhuis; coll. RCE.

Afb. 19; Overgangstype met oudere kern, De Bult in Eersel; coll. RCE.

Geleidelijk is uit dit boerderijtype het meer- (meestal drie-) cellige langgeveltype ontstaan waarvan de hoge langsmuren dragend zijn. Die worden gesteund door twee dwarsmuren die de functionele indeling bepalen. Afbeelding 20 toont een voorbeeld van een volgroeide langgevelboerderij met drie-cellig grondplan; het tegenwoordige streekmuseum in Eersel. De hier geschetste ontwikkeling is te scharen onder het begrip 'versteningsproces'. Dit houdt in dat daken, die aanvankelijk met stro waren gedekt, voortaan werden gedekt met pannen en dat lemen wanden plaatsmaakten voor (dragende) gemetselde muren. Niet alleen adel en kerk maar ook boeren en burgers werden soms 'steenrijk' of kwamen 'onder de pannen'.

De ontwikkeling van hallehuis naar langgevelboerderij voltrok zich, zoals algemeen wordt aangenomen, vooral in de periode 1800-1840 door het amoveren van bijgebouwen waarvan het materiaal veelal werd gebruikt om het hoofdgebouw te verlengen. Zo'n verlenging hield in dat de hoofdingangen van woon- en bedrijfs gedeelte van de korte gevels naar de lange gevels moesten worden verplaatst. De oriëntatie van de binnenruimten werd hierdoor gedwongen een kwartslag gedraaid en elke ruimte verkreeg deuren en vensters in de lange gevels. Die moesten daardoor hoger worden en werden (bij grote boerderijen) ook wel naar binnen toe verplaatst zodat een dragend gebintwerk na verloop van tijd overbodig werd. Een fraai en nabij voorbeeld is Hees 40 in Steensel (afb. 19) met een nog intact gebintwerk. Een doorbraak van het langgeveltype omstreeks 1840 hield in dat men nieuwe boerderijen volgens dit principe en zonder gebinten ging bouwen, maar zeker niet dat het oudere type volledig zou verdwijnen. Feitelijk voltrok deze ontwikkeling zich in een tijdspanne van ruim 200 jaar en is deze nooit geheel geëindigd. Uit een ruim aantal voorbeelden van het overgangstype en de wat minder talrijke voorbeelden waarin het oudere woonstalhuis goed

herkenbaar is, moge dit blijken. Het woonstalhuis heeft zich vooral in de randgebieden van de Meierij redelijk kunnen handhaven, dikwijls in gewijzigde vorm, in enkele gevallen vrijwel onveranderd.

Zelfs in het kerngebied van de Meierij, nabij de hoofdstad, vinden we enkele tientallen voorbeelden die hun oorsprong als hallehuis niet verloochenen. In enkele gevallen werden er zelfs na de Tweede Wereldoorlog nog hallehuizen tot langgevelboerderij verbouwd. Daarna, tijdens de periode van de wederopbouw ontstonden andere boerderijtypen, met veelal nog een traditioneel uiterlijk. Dat werd bewust nagestreefd in de architectuurstroming die als traditionalisme wordt getypeerd. Qua type leunen ze doorgaans sterk bij de (volgroeide) langgevelboerderij als streekeigen gegeven aan.

Min of meer als voorbeeld kan Bussereind 4 gelden en zeker het boerderijtje van de familie Peters in Groesbeek-de Horst uit 1952 (afb. 21). Waar de boerderijen in die regio een vergelijkbare ontwikkeling hebben gekend als in onze streken leent dit boerderijtje zich voor een vergelijking. Op de foto zien we nog de voor die periode karakteristieke raamdetails. Bescherming als monument van dergelijke panden kan een gunstige invloed hebben op behoud en herstel van dergelijke subtiele details. We vestigen hier bewust de aandacht op 'wederopbouwboerderijen' en niet alleen omdat dit thema binnen de monumentenzorg zeer actueel is. Meer nog is dit hier relevant omdat in de gemeente Eersel weinig gave voorbeelden van deze stijl of die van de (sterk verwante) Delftse School behouden bleven. Binnen dit genre zijn de eenvoudigste voorbeelden intussen zeldzaam geworden. Een vanuit cultuurhistorisch oogpunt zorgvuldige omgang met het ensemble Bussereind 4 is daarom warm aanbevolen. Deze betrekkelijke leemte kan zo enigszins worden opgevuld. Ons onderzoeksobject deelt immers onmiskenbaar veel kenmerken met het wederopbouwtype.

Afb. 20; Kapelweg 2, Eersel. Driecellig langgeveltype.

Afb. 21; Groesbeek, De Horst, 1952; wederopbouw.

2.5 De Bernardina-Hoeve en de stijl van de Wederopbouw

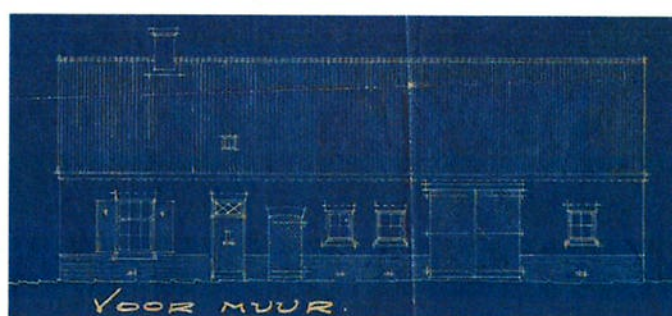
In kringen van monumentenzorg is de vraag actueel op welke wijze wederopbouwboerderijen voor het nageslacht kunnen worden bewaard. Behoud van het ensemble Bussereind 4 kan een wezenlijke bijdrage betekenen aan het streven om objecten uit die periode voor het nageslacht te bewaren. We plaatsen hier de kanttekening dat het begrip wederopbouw, strikt genomen, betrekking heeft op boerderijen die als gevolg van de Tweede Wereldoorlog werden gebouwd (herbouwd). Veelal gebeurde dit in de stijl van de Delftse School (ca. 1925-1955). Met die traditionalistische stijl heeft Bussereind 4 vrijwel alle kenmerken gemeen. De traditionele architectuur-opvatting (van de Delftse School) was al zo'n twintig jaar van invloed toen de eigenlijke wederopbouw begon. Daarom geven hier een vergelijking tussen het ontwerp uit 1943 en de wederopbouwboerderijen. We menen dat de Steenselse Bernardina-Hoeve kan worden gezien als een 'wederopbouwboerderij avant-la-lettre', maar zeker als een goed voorbeeld van bedoelde stijl.

Een vergelijking tussen afbeelding 21, 22 en 23 laat als meest opvallend verschil de stalvensters zien. Bij wederopbouwboerderijen zijn deze meestal in beton uitgevoerd (afb. 21). Uit een eerder onderzoek is ons

gebleken dat er een relatie is tussen de wederopbouw en de industriële productie van betonnen stalvensters. Vermoedelijk kwam die productie in 1947 op gang. In het ontwerp uit 1943 werden rechthoekige stalvensters voorzien (afb. 23), maar in de uitvoering werden ijzeren stalvensters geplaatst zoals die al in de negentiende eeuw in zwang waren (afb. 22).

Afb. 22; voorgevel kort na 1943.

Afb. 23; het ontwerp uit 1943.

Een vergelijking leert verder dat bij de realisatie van het ontwerp ook op andere onderdelen van de ingediende plannen is afgeweken. In plaats van rechthoekig tot aan de dakvoet, kregen de hoge inrijdeuren een toog. Of de vensterluiken in het woongedeelte ooit zijn gerealiseerd is de vraag. Het gepleisterde gevelveld met naamopschrift was geen deel van het ontwerp. Het moet bij de realisatie van de herbouw tot stand zijn gekomen. De oostelijke aanbouw met lessenaarsdak was evenmin voorzien. Uit bouwsporen blijkt dat deze later is toegevoegd. Het tijdsverschil moet gering zijn want op de oudste foto (afb. 22) is deze aanbouw al aanwezig. De negenruits-vlakverdeling van de woonhuisvenster is op deze foto gelijk aan die van het ontwerp.

3 BOUWHISTORISCHE BESCHRIJVING

Algemeen: in hoofdzak geven we hier een beschrijving van het casco en de buitenkant van het hoofdgebouw. De buitengevels zijn voorzien van een spouw en gemetseld in kettingverband, een moderniteit in 1943. Door de aanwezigheid van een spouw zijn er geen gevelankers in het zicht. Bij de oudere exemplaren verradt hun positie het voor langgevelboerderijen kenmerkende gegeven dat de plafonds in het woongedeelte hoger liggen dan in de stal. Men wilde de warmte bij het vee houden. Hier is dit van buitenaf niet onmiddellijk te zien. Langs de dakranden is een meervoudige tandlijst aangebracht. De machinale baksteen is rood van kleur en voorzien van een knipvoeg. Er is geen gepleisterd plint. De deur- en raamkozijnen van het woongedeelte zijn van recente datum. Het dak is voorzien van rode muldenpannen met bijbehorende vorsten. De goten zijn in zink als bakgoot uitgevoerd. De nokschoorsteen is verdwenen.

3.1 Voorgevel (zuidgevel).

De symmetrische plaatsing met voordeur en flankerende vensters is typerend voor de jongste variant van een langgevelboerderij. Vlakindeling en materiaal van de kozijnen in het woongedeelte echter zijn recent. De hier aanwezige symmetrie gaat deels op de situatie in 1943 terug en lijkt te wijzen op een gang tussen twee vertrekken, een betrekkelijk modern gegeven. Deze situatie evenwel is niet de oorspronkelijke. Rechts van het trapportaal staat een brandmuur die tot de nok opgaat. Eerst in 1964 werd hier een kamer toegevoegd. Het plafond van deze ruimte was eertijds laag zoals dat in stallen gebruikelijk is. Toen de ruimte aan de voorkant bij de woning werd betrokken werd het plafond omhoog gebracht in overeenstemming met de overige kamers. De gevel werd gewijzigd waardoor de voorstaldeur en een stalvenster moesten wijken. Alle overige muuropeningen hebben nog de oude plaats en afmetingen. Het gepleisterde, iets terug liggende gevelveld met naamopschrift HOEVE „BERNARDINA” staat door genoemde veranderingen wat verveesd in de gevel. Voordien was hier een logische symmetrie. Vergelijk afb. 22 en 24, en detail: afb. 25. Het enig overgebleven

stalvenster is oorspronkelijk en van ijzer met een toog en een negenruits-verdeling. De aanbouw bevat een deur en een zesruits ijzeren stalvenster, beide onder een toog.

Afb. 24; de voorgevel (zuidgevel).

Afb. 25; idem bouwsporen.

Afb. 26; de zuidgevel uit het oosten met het bovendee van de oostgevel.

3.2 Westgevel.

Langs de westgevel staan leilinden. Deze symmetrische gevel is als zijgevel opgevat en bevat twee vensters als in de voorgevel en twee kleinere op de verdieping. Plaats en maatvoering zijn oorspronkelijk, vlakindeling en materiaal zijn van recente datum, zoals in de voorgevel.

Afb. 27; de westgevel met oude leibomen.

Afb. 28; westgevel dichterbij.

3.3 Noordgevel

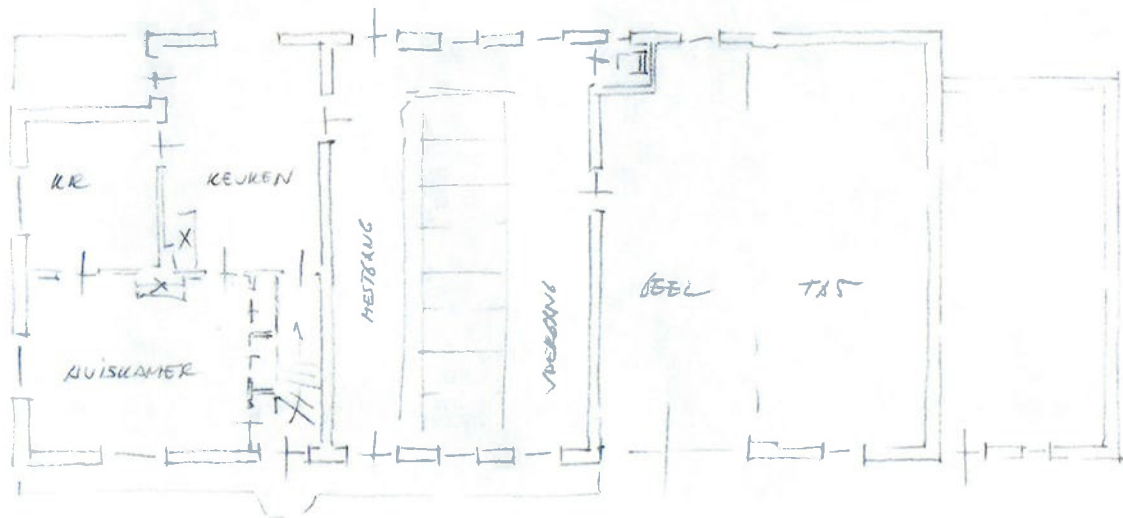
Deze gevel is vanaf de openbare weg niet zichtbaar. Een hoogteverschil tussen voor- en achtergevel, zoals vroege langgevelboerderijen die meestal tonen is hier niet meer toegepast. In hoofdvorm echter bevat deze achtergevel een hoog gedeelte dat overeenstemt met de voorgevel en een laag gedeelte. Beide delen zijn door een sprong in de gevel van elkaar gescheiden. Aan de kopzijde van deze sprong bevindt zich een keukenvenster dat de plaats van de vroegere deur in neemt. Voorbij de sprong is het achterste dakvlak over de volle lengte van het oude bedrijfsgedeelte met een knik naar beneden doorgetrokken. Dit gegeven is typerend voor de stijl van het traditionalisme en in oude toestand bewaard gebleven. De muuropeningen zijn voornamelijk bij het vroegere bedrijfsgedeelte nog alle oorspronkelijk. In het woongedeelte is een en ander gemoderniseerd. Een dakkapel boven dit gedeelte is recent en van indifferente waarde. Ter lengte van het vroegere bedrijfsgedeelte is een afdak van vrij recente datum aanwezig. De waarde ervan is indifferent, hoewel het als fenomeen past in de streektraditie. Het meest oostelijke deel van deze gevel behield de oude vormen en indeling. Een deur en venster met toog bevinden zich in de aanbouw. Het venster in kwestie is van beton en dateert dus van na 1947. Ook in bijgebouw 5.1 bevinden zich betonnen stalvensters.

3.4 Oostgevel

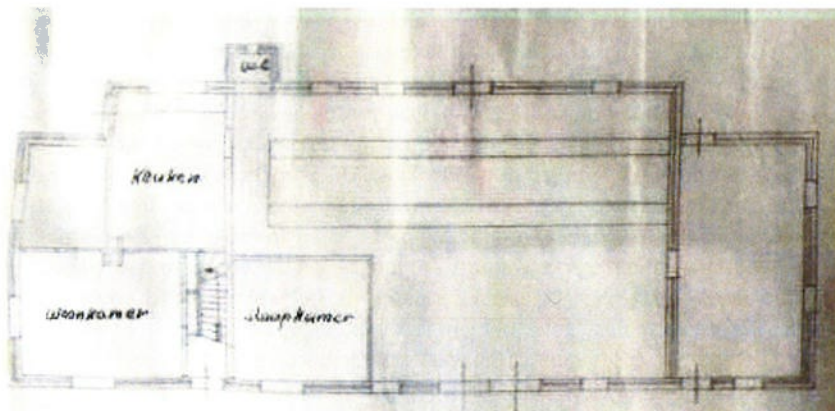
In de topgevel die boven het lessenaarsdak zichtbaar is, bevat hoog onder de nok een muuropening onder segmentboog. Deze opening is zonder afsluiting maar was denkkelijk voorzien van een zesruits ijzeren stalraam. Op afb. 26 is dit geveldeel te zien. Het zesruits stalraam op de voorgrond is mogelijk het hergebruikte venster dat zich eerder in de geveltop bevond. Het benedendeel van de oostgevel vormt de beëindiging van de aanbouw.

3.5.1 Indeling

De indeling van de stallen is volgens het ontwerp uit 1943 in dwarsrichting als Hollandse Stal opgezet. De koeien stonden met de koppen naar de brandmuur waarlangs de voorstal lag met een buitendeur in de voorgevel. Een mestgoot met pad lag achter de koeien. Een muur scheidt de stal van de hoge dwarsdeel met vide tot in de nok. Daarop volgt een ruimte die de grondtas bevat. Dit alles is typerend voor een langgevelboerderij in zijn jongste variant. Of het ontwerp overeenkomstig is uitgevoerd is ons niet bekend.

Afb. 29; plattegrond volgens ontwerp 1943; aanbouw toegevoegd.

Afb. 30; plattegrond na 1964; de stal had vóór 1964 al een langs-indeling.

In de situatie vóór 1964 was de stal korter en bestond de tweede dwarsmuur nog. Op afbeelding 30 zien we een indeling met een vergelijkbare, maar grotere, stal in de lengterichting van het huis. De wc bij de tweede dwarsmuur stond kennelijk in de weg. Tegen de noordgevel werd aan de buitenkant een nieuwe gebouwd.

3.5.2 Inwendig.

Het interieur van het bedrijfsgedeelte is voor het overige redelijk goed bewaard gebleven. Dat geldt ook voor de zolder erboven. De kapconstructie is geheel origineel en ter plaatse van de deel, tas en stal zijn de oude vloeren en muurafwerkingen grotendeels nog aanwezig. De stalen balken onder de spanten zijn bij de bouw aangebracht. In het woongedeelte is alleen nog het casco grotendeels intact. Oude afwerkingen of detailleringen zijn hier niet aangetroffen maar gaan denkkelijk nog deels schuil achter jongere afwerkingen.

Afb. 31; het oostelijke eind van de noordgevel.

Afb. 32; details en bouwsporen oostgevel.

Bouwsporen in noord- en oostgevel zijn te zien op de afbeeldingen 29 en 30. Een dichtgezet deur in de oostgevel en een vergroot stalvenster ernaast. Dit ijzeren venster is mogelijk afkomstig uit de oude oostgevel die later tussenmuur werd, of uit de noordgevel.

3.6 Terreininrichting, opstallen, beplanting

Het erf is ruim, grotendeels nog onverhard en de opstallen liggen los verspreid rond het hoofdgebouw dat, in lijn van een eeuwenoude traditie woning en bedrijfsruimten onder één dak huisvest. De oprit ging in 1943 voor het huis langs om toegang te verlenen tot de hoge inrijdeuren waar het hooi naar binnen werd gereden. Daar lag ook het voorerf (afb. 22). Een gebouwtje op de zuidrand van het erf heeft misschien de brand overleefd (afb. 16). Op het oostelijke eind van het erf staat dan nog een klein bijgebouw. De huidige situatie verschilt slechts in onderdelen van die in 1830 en 1943. Diverse solitaire loofbomen dragen bij aan de beleevingswaarde als traditioneel boeren erf. Een beukenhaag langs de voorzijde doet dat eveneens maar het dwarse deel dat de voorgevel in tweeën deelt doet er afbreuk aan. Afb. 22 laat zien hoe het ongedeelde erf eruit zag. Enkele naaldbomen op het erf zijn evenmin passend.

3.7 Beschrijving en waardering van de bijgebouwen

Op afbeelding 31 zijn alle (nog bestaande) opstallen genummerd. Op afbeelding 37 is het ensemble vanaf de achterzijde te zien met rechts in beeld het oudste bijgebouw. Het hoogste gebouw is het hoofdgebouw uit 1943 aangeduid met nummer 5.0. Het is voorzien van een oostelijke aanbouw met lessenaarsdak; heel

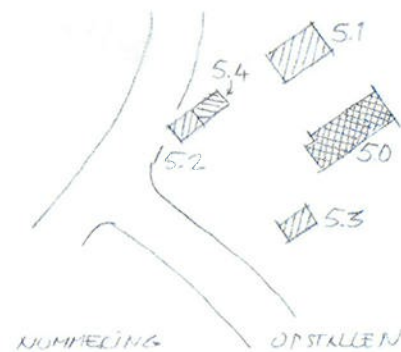
typerend voor deze regio. Het oudste nog bestaande bijgebouw is de werktuigenschuur (nr. 5.2) uit 1943. Dit betreft de westelijke helft van het volume 5.2-5.4. Deze veldschuur diende aanvankelijk in zijn geheel als loods die aan de erfzijde open is. In 1964 werd het rechter gedeelte (ter lengte van één vak; zie afb. 39) van vóór tot achter verbouwd tot varkensstal met stenen muren. Het bovendeel bleef open voor hooiberging. In dezelfde vormen en maten werd deze loods in 1970 aan de rechterzijde uitgebreid met twee vakken. Een derde vak had een lessenaarsdak dat bij een volgende uitbreiding (1971) verdween. Die betreft twee meest rechtse vakken van volume 5.4 waarvan het eerste vak in de plaats is gekomen van de aanbouw met lessenaarsdak. In 1971 ontstond de varkensstal, deels binnen de bestaande loods en deels als uitbreiding naar achteren. De rechter zijgevel en een binnenmuur in hiervan zijn in metselwerk uitgevoerd (zie afb. 37, 38, 39).

Deze grote loods is als geheel van hoge cultuurhistorische waarde vanwege zeldzaamheid van het type en vanwege de karakteristieke historische gelaagdheid.

Van de huidige paardenstal is ons het bouwjaar niet bekend. Deze is gebouwd als koeienstal (5.1) en heeft nog de oorspronkelijke betonnen stalvensters. Diverse bouwsporen herinneren nog aan lage deurtjes en zijn zichtbaar gehouden. Deze opstal heeft nog de oorspronkelijke inwendige ruimtewerking met open kap en spanten (afb. 35) en zal ook in de toekomst de huidige functie behouden. Het gebouw is karakteristiek voor de tijd van ontstaan en is van een positieve monumentwaarde. De recente dakbedekking is indifferent.

Het meest bijzondere en zeer in het oog springende kippenhok uit 1956 (5.3). Een tweede kippenhok uit 1959 bestaat niet meer. Dergelijke kippenhokken zijn tegenwoordig hoogst zeldzaam.

Een hoge monumentwaarde wordt aan dit kippenhok toegekend vanwege de volstrekte gaafheid en de hoge zeldzaamheidswaarde.

Afb. 33; terreinindeling, het noorden boven.

Afb. 34; bijgebouw 5.1 vanuit het zuiden.

Afb. 35; idem, interieur met open kap, kapspanten.

Afb. 36; traditioneel landelijk ensemble met kippenhok, grote loofbomen en het hoofdgebouw op de achtergrond.

Het grootste deel van het perceel bestaat uit weiland. Daardoor komt het open karakter sterk overeen met dat van een traditioneel boerenerf. De meeste solitaire bomen zijn loofbomen en juist deze dragen sterk bij aan de belevingswaarde. Een beukenhaag nabij het woonhuis draagt hier eveneens aan bij, zij het dat het tracé nogal afwijkt van de traditie.

Vele van overheidswege beschermde monumenten in de categorie landelijke bouwkunst ontberen een dergelijke entourage. Van boerderij zijn ze woonvilla geworden en daardoor is het erf en de beplanting langs erfscheidingen van karakter veranderd. Ook zijn de gebouwen veelal niet of minder goed vanaf de openbare weg te zien. Bijgebouwen die in de nieuwe functie weinig nut meer hadden of niet fraai werden geacht moesten verdwijnen. Hun cultuurhistorische waarde werd en wordt nog weinig onderkend.

Al bij al wijkt de verschijningsvorm van een boerenerf met bijgebouwen, kippenhokken en dergelijke in toenemende mate af van wat zo'n tachtig jaar geleden nog kenmerkend was voor een boerenerf. Waar met alle goede bedoelingen en verfijnde smaak het karakter van een oud erf soms meer doet denken aan een landhuis als aan een traditioneel boerderij-ensemble, neemt de zeldzaamheidswaarde van een ensemble als Bussereind 4 toe. Dit geldt zeker ook voor het buitengebied van de gemeente Eersel die een traditie op te houden heeft van goede monumentenzorg. Een open ligging van een ongedeeld boerenerf in het volle zicht

van een doorgaande weg is ook een verschijnsel dat steeds minder voorkomt. Hoe dikwijls niet trekt een dichte bosachtige beplanting menig monument (gedeeltelijk) aan het oog.

Bijzonder zeldzaam zijn inmiddels de kleine boerderijtjes en binnen die categorie baart het behoud van de jongere exemplaren bij erfgoed specialisten de nodige zorgen.

Actueel is ook de wens om voorbeelden in traditionalistische stijl voor het nageslacht te bewaren. Daartoe mag Bussereind, en ook de boerderijen van de Wederopbouw, worden gerekend. Bij Bussereind 4 liggen er nu kansen om de hier beschreven waarden te behouden en versterken.

Afb. 37; erf en opstallen vanuit het noorden.

Afb. 38; de grote veldschuur (loods 5.2-5.4).

Afb 39; bouwgeschiedenis veldschuur.

Afb. 40; kippenhok.

4 CONCLUSIE

Bussereind 4 heeft een hoge zeldzaamheidswaarde door het open erf, omringd door weiland, dat goed zichtbaar is vanaf de doorgaande weg. Als voorbeeld van de traditionalistische bouwstijl uit de jaren 1940-1955 heeft het hoofdgebouw zeldzaamheidswaarde. Ook als kleine boerderijtje is dit ensemble bijzonder. Dergelijke kleine boerderijtjes zijn in deze streken al merendeels verdwenen. Erf, opstallen met bijzondere bijgebouwen en een passende beplanting tonen nog het beeld van een traditioneel Kempens boerenerf, een afnemend verschijnsel.

We moeten helaas vaststellen dat zelfs bij beschermde monumenten de aanwezigheid van bijgebouwen een zeldzaam verschijnsel is geworden. Gevaar van verdwijnen is reëel wanneer alleen schoonheid een criterium voor behoud zou zijn. In dat licht ijvert bijvoorbeeld de Stichting De Brabantse Boerderij terecht voor behoud ervan. Een gaaf en open boerenerf met bijgebouwen, waaronder ook nog kippenhokken, zien we steeds minder. Lang niet iedere monumentale (gewezen) boerderij is nog open in het landschap gelegen en bezit nog een entourage die herinnert aan de vroegere bestemming.

De actuele aandacht voor boerderijen in de stijl van de wederopbouw komt hopelijk voor het ensemble Bussereind 4 op het juiste moment. Het voormalige boerenerf Bussereind 4 is een traditioneel Kempens boerderijtje uit de twintigste eeuw. In de monumentenrijke gemeente Eersel is zoiets een grote zeldzaamheid. Kansen om daar zorgvuldig mee om te gaan zijn er nu.

4.2.1 *Advies*

Bij uitwerking van plannen leidt het tot een meerwaarde als aan de gevels, vooral aan de langsgevel (voorgevel), in de nieuwe toestand een duidelijk onderscheid herkenbaar blijft tussen het vroegere bedrijfs- en woongedeelte. Afbeelding 22 kan hier als inspiratiebron dienen: sober-kleurrijk is het woongedeelte, monochroom het bedrijfs gedeelte. Het terugplaatsen van een schoorsteenachtig element op de nok zou de beeldwaarde van het geheel verhogen. De aanwezige waarden kunnen zo worden versterkt. Op het erf kan aan de zuidzijde een tuin worden aangelegd zonder een haag die beide woningen scheidt. Verwijderen van naaldbomen kan een bijdrage zijn.

4.2.2 *De voorgenomen splitsing*

Inwendig kan het huis weer de charme her krijgen die de buitenkant nog heeft. Dat is denkbaar door de oude indelingsvarianten en afwerkingen meer te laten spreken. Wanneer hierbij de hiërarchie in vorm en uitdrukking van gevels en binnenruimten in het oog wordt gehouden kan dit een interessant resultaat opleveren. Het komt ons zinvol voor een erfgoedarchitect in de arm te nemen. Het erf blijft in het voornemen van de adspirant-kopers ongedeeld en hun voornemen om de aanwezige waarden te respecteren en versterken biedt kansen voor een goede toekomst van dit karakteristieke boerderijtje. Eventueel is de aanplant van enkele fruitbomen te overwegen.

Bij toekomstig onderhoud kan wellicht de vorm- en detaillering van de muuropeningen in het oorspronkelijke woongedeelte worden verbeterd of teruggebracht naar de vroegere gedaante. Vooreerst kan een terughoudender kleurstelling al een positieve bijdrage zijn ter versterking van het beeld.

4.2.3 *Suggesties voor nader onderzoek*

In de Richtlijnen is aanbevolen om de beperkingen en reikwijdte van een onderzoek aan te duiden en aanbevelingen of suggesties te doen voor nader onderzoek. Een onderzoek naar oude afwerkingen inwendig kan de moeite waard zijn. Verder onderzoek in de archieven kan nog interessante gegevens aan het licht brengen. Voor nu is dat niet aan de orde.

5 BRONNEN, BIJLAGEN

Voor deze rapportage is dankbaar gebruik gemaakt van gegevens die zijn verstrekt door onze opdrachtgever. Verder zijn afbeeldingen en gegevens ontleend aan de Beeldbank RCE, De collectie BHIC, Funda, Open Streetmap en andere websites. Zie ook

<http://arnoldpeters.eu/Beeldmateriaal%252520Huizem%252520Peters%2520V0.html> (herkomst afb. 21).

5.1 *Bijlage fotocollage.*

Deze is voorzien van een toelichting die de afbeeldingen verklaart.

5.2 *Bijlage waarderingskaarten*

Zoals in de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek is aangewezen zijn in een viertal bijbehorende tekeningen met de kleuren blauw, groen en geel, in afdalende lijn de monumentale kwaliteiten per onderdeel aangeduid. Blauw betekent: hoge monumentwaarde. Behoud en herstel aanbevolen. Groen: positieve monumentwaarde. Geel: indifferent; wil zeggen dat de bouws substantie niet zeer waardevol is maar wel onderdeel uitmaakt van de structuur of het casco van het gebouw. De in tekst en beeld geboden waardestelling kan hier niet als een absoluut gegeven gelden. De waardestellingen zijn intern op te vatten. Onderdelen en aspecten van dit object zijn daarmee ten opzichte van elkaar gewaardeerd. Ouderdom is hier niet (overigens zelden) het enige criterium. Ook aan jongere elementen kan een positieve of hoge waardering zijn toegekend omdat ze bijvoorbeeld karakteristiek voor bepaalde ontwikkelingen in het boerenbedrijf of vanwege zeldzaamheidwaarde.

bureau voor bouwhistorisch onderzoek en restauratie-adviezen

D.J.K. Zweers

Van Galenstraat 16, 5571 BN Bergeijk

telefoon: 0497-575927

e-mail: dickzweers@outlook.com

Bussereind 4, Steensel, bijlage fotocollage

Toelichting

- 1.1 zuidgevel omstreeks 1943
- 1.2 boerderijtje voor de brand

- 2.1 zuidgevel 2018
- 2.2 erf en opstallen vanuit het zuidwesten (Eindhovenseweg) gezien
- 2.3 erf en opstallen vanuit het noordoosten gezien (achterzijde)
- 2.4 zuidgevel
- 2.5 erf en opstallen vanuit het westen gezien

- 3.1 bijgebouw 5.1 achterzijde
- 3.2 idem voorzijde
- 3.3 idem interieur
- 3.4 idem achterzijde met rechts bijgebouw 5.2-5.4

- 4.1 kippenhok (5.3) voorzijde
- 4.2 idem zijkant

- 5.1 veldschuur (5.2-5.4) voorzijde
- 5.2 idem zijkant en achtergevel

- 6.1 bouwsporen zuidgevel
- 6.2 bouwspoor oostgevel midden
- 6.3 idem links

- 7.1 voorbeeld overgangstype
- 7.2 voorbeeld volgroeide langgevelboerderij
- 7.3 wederopbouwboerderijtje

- 8.1 plattegrond na 1964 met achter het later gebouwde afdak
- 8.2 plattegrond 1943
- 8.3 plattegrond 1964
- 8.4 plattegrond 1984

- 9.1 kadastrale minuutkaart 1830; het noorden boven
- 9.2 overzicht en nummering bijgebouwen
- 9.3 kaart 1830, uitsnede afb. 9.1
- 9.4 kadastrale percelen 1943; toenmalige bijgebouwen
- 9.5 situering erf en opstallen 1943

bureau voor bouwhistorisch onderzoek en restauratie-adviezen

D.J.K. Zweers

Van Galenstraat 16, 5571 BN Bergeijk

telefoon: 0497-575927

e-mail: dickzweers@outlook.com

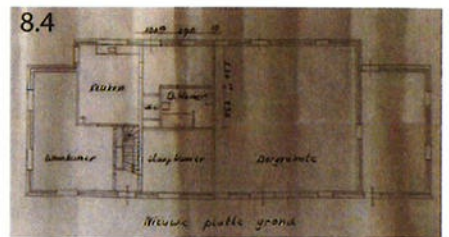
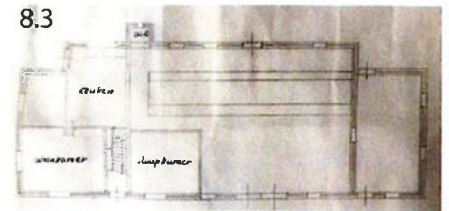
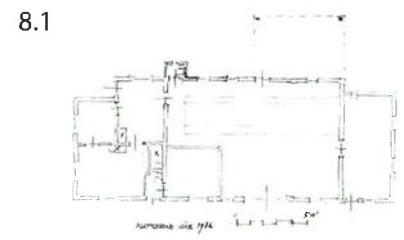
- 10.1 erf met huisnummer in 2018
- 10.2 idem
- 10.3 ontsluiting erf en wegenstructuur
- 10.4 dorp Steensel en situering boerderij ten noordoosten van de kern
- 10.5 directe omgeving
- 10.6 kadastrale percelen 2018 met opstallen

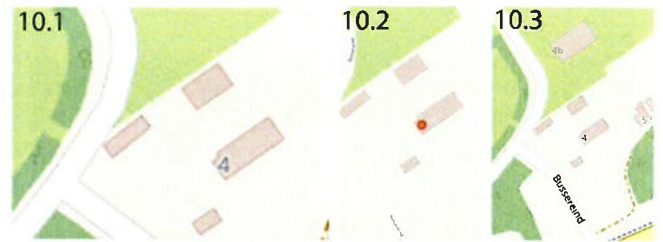
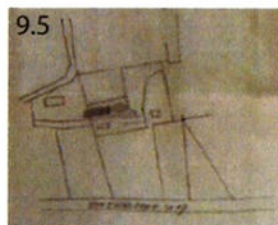
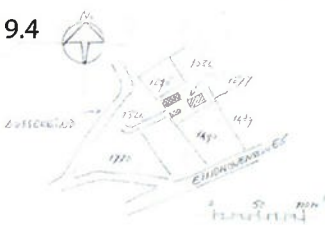
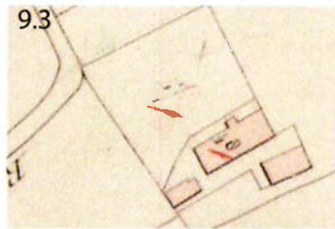
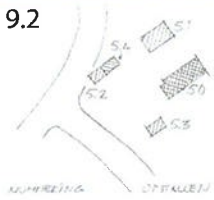
- 11.1 waardestelling plattegrond gelijkvloers
- 11.2 waardestelling dwarsdoorsnede woning (B) en vrm bedrijfsruimte (C)
- 11.3 waardestelling voorgevel
- 11.4 waardestelling langsdoorsnede (C) naar het noorden

Bijlage: Foto collage

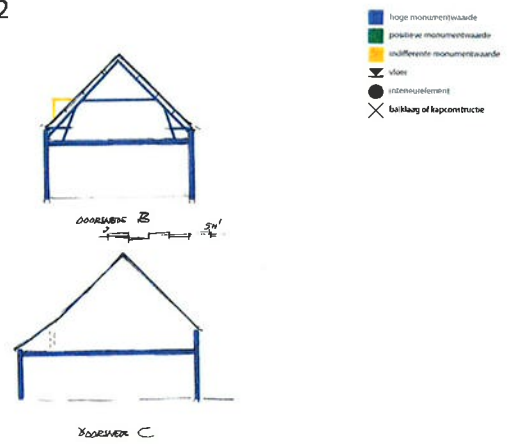

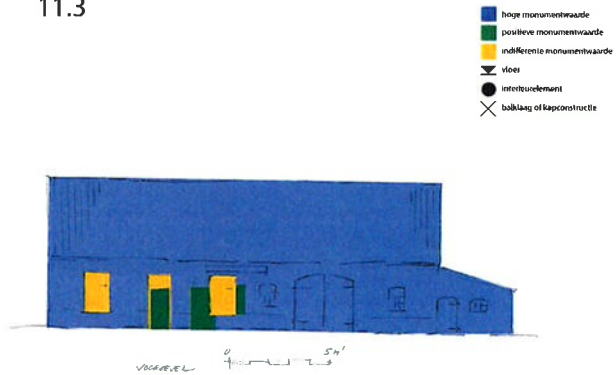
11.1

11.2

11.3

11.4

